

“ASLİLİK VE FER’İLİK” BAĞLAMINDA KELÂM-FIKİH İLİŞKİSİ”

Dr. Recai ÇETRES

Tekirdağ Saray İlçe Müftüsü

Özet

İnsanoğlu yaratılışının üzerine bina edildiği fitratındaki kanunlar gereği varlığını, yaşamını, inanç ve düşüncelerini hep bir asla dayandırma gayreti içinde olmuştur. Böylece inandığı ve yaşamaya çalıştığı dini için de bir asıl arayışı içinde olmuştur. İslâm düşünce tarihine baktığımız zaman bugün kelâm olarak bilinen ilmin başlangıçta “usûlü’ d-dîn” olarak isimlendirilmesi bunun en bariz örneğidir. Diğer taraftan bu “asılın” dal, kol ve şubeleri konumunda olan fer’i hususları görmekteyiz. Güncel söylemler içerisinde ise aslilik ve fer’ilik bağlamında kelâm-fıkıh ilişkisi önemini korumaktadır. Bu nedenle makalede asıl ve fer’ hakkında genel tespitten sonra “aslilik ve fer’ilik bağlamında kelâm-fıkıh ilişkisi” ni ele almaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: *Asıl, fer’, kelâm, fıkıh, usûlü’ d-dîn*

Abstract

Due to certain codes that his creation is based on, human beings feel the urge to ground his existence, his life, his beliefs and his thoughts on an essence. Thus, he has been in a quest for an essential for the religion that he believes in and tries to practice. When we take a look at the history of Islamic thought, the naming of what we know as “Kalam” today as “Essentials of the Religion” in the first place, is an obvious example to this. On the other hand, we see subsidiary issues that are branches and subcategories of the “essential”. The relationship between Kalam and Fiqh within the context of essentiality and subsidiarity still maintains its importance among the popular issues. Therefore, I set on to discuss the “relationship between Kalam and Fiqh within the context of essentiality and subsidiarity” after a general evaluation about the essential and the subsidiary.

Keywords: essential, subsidiary, Kalam, Fiqh, essentials of the religion.

Giriş

İslâm düşüncesi geleneğinde aslîlik ve fer'îlik konusu başından itibaren güncelliğini korumaya devam ede gelmiştir. Diğer İslâmî İlimlerde olduğu gibi kelâm ve fıkıh ilminde de aslîlik ve fer'îlik meselesi önemini korumaktadır. Bu ilişkinin Aslîlik-fer'îlik, cüz'îlik-küllîlik ve dikey-yatay olarak farklı şekillerde ele alındığını görmekteyiz. Bu kavramlar üzerinden sözkonusu ilişkiyi temellendirmek aynı zamanda temel İslâmî ilimler arasındaki bir hiyerarşiyi ortaya koyma anlamına geldiğini de söylemek mümkündür.

Aslîlik ve fer'îlik açısından kelâm-fıkıh ilişkisi konusunu ele alırken öncelikle asıl-fer', kelâm-fıkıh kavramlarının İslâm düşünce tarihi içerisindeki seyrini göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle kelâm ve fıkıh kavramlarının Hz. Peygamber döneminden günümüze gelinceye kadar birtakım evrelerden geçerek günümüze geldiklerini görmekteyiz. İslâm düşüncesinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe ve daha sonra gelen tabiîn nesli döneminde kelâm ve fıkıhın, Peygamber dönemindeki aslından alınarak günümüzde kullanılan fıkıh ve kelâm haline getirildiğini söyleyebiliriz. Bu gelişimi, müslümanların fetihler neticesinde farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşmaları ve buralarda gördükleri farklı ilimlerden istifade ederek yeni problemlere çözüm bulmaya yönelmeleri hızlandırmıştır.

İlk dönemde ortaya çıkan problemlere baktığımızda, bunların temelinde birtakım iç ve dış etkenlerin bulunduğunu görmekteyiz. İslâmî ilimlerdeki gelişmeyi sadece fetihler neticesinde karşılaşılan farklı kültür ve inançlara bağlamak, bu ilimlerin geçirmiş olduğu süreci ve değişen durumlar karşısında isabetli görüşler ortaya koyma refleksini gözardı etmeye götürür. Müslümanların kendi aralarında meydana gelen siyasî görüş farklılıkları ve idarecilerin sergiledikleri tutum ve davranışlar sözkonusu çözümlerde önemli bir etkeni. Bu tartışmalarda Müslümanların kendi açılarından sunmuş oldukları çözümleri bir asla dayandırma gayreti farklılıklarda önemli bir etken olmuştur.

Bizi böyle bir çalışmaya sevk eden nedenlerin başında Temel İslâmî İlimler arasında özellikle de kelâm-fıkıh ilişkisi konusunda güncelliğini koruyan aslîlik-fer'îlik tartışmalarına yeniden dikkatleri çekmek gelmektedir.

Bu çalışmamızda öncelikle amacımız her iki bilim dalının da aynı kaynaktan beslendiğini, bunların birbirini tamamlayan zincirin halkaları gibi olduğunu, bu ilişkinin, zincirdeki halkaların kopmadan birbirini tamamlayarak bugüne kadar geldiğini ve bu şekilde devam etmesi gerektiğini vurgulamaktır.

I. Fıkıh ve Kelâm'ın Tanımı

A.Fıkıh

Fakîh ve mütefakkıh kelimelerinin de aslı olan fıkıh kelimesi lügatte anlamak, kavramak, idrak etmek demektir.¹ Ancak burada kastedilen “anlama”, bilinen yüzeysel anlamının dışında olup derinliğine bir anlayışı ifade etmekte ve söyleyenin maksadını da içine almaktadır.² İslâm düşünce sisteminin tarihi seyrine baktığımızda fıkıh kelimesine ilk dönemlerinden itibaren farklı anlamlar yüklenmiş olduğunu görmekteyiz.

Hız. Peygamber ve sahabe devrinde fıkıh bugünkü manada tedvîn edilmiş ayrı bir ilmin adı değildi. İtikâd, amel ve ahlak konularını da içine alan bilgilerin tümü fıkıhtır. Yine bu dönemde “ilm” kelimesinin de fıkıh manasına geldiğini söyleyebiliriz.³ Ebû Hanîfe'nin fıkıhı tarifine baktığımız zaman “Kişinin leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesidir” derken aslında kelimenin şümûlü aynıdır. Fakat daha sonraları itikâd ve ahlak konularının mevzuları genişleyip husûsileşince fıkıh kelimesi itikâd ve ahlak dışında kalan amel ve muamele ile alakalı bilgi ve kaidelere tahsis edilip tarife “amel yönünden” kaydı eklenmiştir.⁴ Daha sonraki dönemlere baktığımızda fıkıhın tarifinin “tafsilî şer'î delillerden istinbat ettiği şer'î amelî hükümlerdir.” Başka bir ifadeyle, “müctehidlerin her bir amelî meseleyi ilgilendiren delilleri tek tek inceleyip onlardan çıkardıkları hükümlere fıkıh denir.”⁵ şeklinde olduğunu görmekteyiz. Son dönemlere gelindiğinde ise bazı mevzû ve dalların ayrı teklif ve çalışmalara konu olduğu görülmektedir.⁶

Fıkıhın bu kısa ve genel tariflerini verdikten sonra kelâm isminin genel tarif ve tarihi seyrini özetle belirtip daha sonra aslîlik ve fer'îlik bağlamında aralarındaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağız.

B. Kelâm

Lügatte bir fikri, bir manayı tam olarak anlatan söz, lafız, konuşma, nutuk, ibare anlamlarına gelir.⁷ Bu çerçevede ilahî söz ve emirler de aynı kelimeyle ifade edilir. Kur'an'ın bir ismi olarak ifade edilen “Kelâmullah” ifadesinin anlamı;

¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, Beyrut 1993; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrût 1997.

² Seyyid Bey, *Usûl-i fıkıh Dersleri*, İstanbul 1328, s. 5.

³ Hayreddin Karaman, *a.g.e.*, s. 24.

⁴ Hayreddin Karaman, *a.g.e.*, s. 24.

⁵ Zekiyyüddîn Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 23.

⁶ Geniş bilgi için bkz. , Hayreddin Karaman, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁷ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*; İbn Manzûr, *a.g.e.*

Allah'ın sözü, O'nun konuşması ve insanlara hitabı demektir.⁸ İstilahî anlamda ise kelâm ilminin biri konusuna diğeri gayesine göre olmak üzere iki ayrı çerçevede tarifi yapılmıştır. Konusuna göre tarifi; Allah'ın zatından, sıfatlarından; nübüvvet ve risalete dair meselelerden; mebd'e ve mead itibarıyla yaratılmışların hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.⁹

Gayesine göre tarifi ise; aklî ve naklî delillere dayanarak İslâm inançlarıyla ilgili ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmak suretiyle dinî akideyi ispat ve müdafaa eden bir ilimdir.¹⁰ Yine öz olarak şöyle de tarif edildiği bilinmektedir. Kelâm ilmi; kesin delillerle dinî akîdeleri bilmedir. Dinî akîdeler ise Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatları, peygamberler ve sıfatları, ahiret ve ona dair hallerden ibarettir. Kelâm ilmi dini inançlardan İslâm'a göre bahsettiğinden genel anlamdaki ilâhiyattan ayrılır.¹¹

Kelâm ilmi de fıkıh ilminde olduğu gibi tarihi seyrine baktığımız zaman İslâm dininin imân esaslarından bahseden bir ilim olarak asr-ı saadetten sonra başlamak üzere çeşitli safhalar geçirerek Akâid ilmi, Usûlü'd-din, Tevhîd ve sıfat ilmi, Fıkıh-ı ekber ve kelâm ilmi gibi çeşitli isimlerle anılmıştır.

II. Aslîlik ve fer'îlik

A. Asıl

Bu kavram fıkıh, hadis, tasavvuf, felsefe ve mantık alanlarında çeşitli anlamlarda kullanılan bir terimdir. Biz bu kavramın konumuz icabı fıkıh terimi üzerinden izah etmeye çalışacağız.

Sözlükte “kök, dip, temel, kaide, kaynak, bir şeyin esası, dayanağı gibi manalara gelen **asıl** (çoğulu usûl) tabirinin, fıkıh terimi olarak şu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz: “Delil”, “küllî kaide”, “istishâb kaidesinde önceki hal”, “vasfın mukabili”, “bir kimsenin soyundan geldiği akrabaları”, “kıyasın rükünlerinden biri”, “vakfedilen mal”, “bazı dinî ve hukukî konularda öncelikle gerekli olan husus”, “miras hukukunda ashâbü'-ferâiz'in hisselerinin ortak paydası”, fakihler alışverişiyle ilgili konuları ele alırken meyve, sebze ve diğer ziraî ürünlere nisbetle onların ağaç, kök ve bitkileri, menfaat ve hukukuna nisbetle de bina ve arazi gibi gayri menkullerin bizzat kendileri manasına kullanırlar. Asıl kelimesi çoğul şekliyle (usûl) bazı ilimlere izafetle de kullanılır. Bunlardan başka asıl kelimesi “rûchân”, “layık ve gerekli olma”, “ihtiyaç duyulan şey” gibi manalarda da kullanılmaktadır.¹²

⁸ Şaban Ali Düzgün, (Editör), *Kelâm EL Kitabı*, Ankara 2013, s.21.

⁹ Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakıf* (trc.Ömer Türker), İstanbul 2011, s. 43-46.

¹⁰ Cürcanî, *a.g.e.*, s. 46-48.

¹¹ Şerafeddin Gölçük, *Kelâm Tarihi*, İstanbul 2000, s. 13.

¹² Ahmet Özel, “Asıl”, *DİA*, III, 473.

B. FÜRÛ

Fer' kelimesi sözlükte; “kısım, dal, faydalı mal, asıl olmayan” gibi anlamlara gelir. Fıkıh terminolojisinde ise; vefat edenin çocukları, torunları, torunlarının çocukları gibi kendinden aşağıdaki soyundan gelenleri ifade eder. *Fer'*in çoğulu olarak kullanılan *fürû*, Müslüman bireye ait fiil ve davranışlar ile ilâhî hitap arasında irtibat kuran, bir başka deyişle vahyin hayata geçirilmesi işini üstlenen fikhî, metod ihtiyacını usûl alanındaki çalışmalarla karşılarken amelî meseleleri çözmeye işini de *fürû* alanındaki çalışmalarla yaptığını görürüz. Fıkıh usûlünde ise bu kelime, hükmü nassla belirlenmeyip aslâ kıyâs edilen meseleyi ifade eder.¹³ Aslın zıddı olarak da *fer'* “başkasının (aslın) üzerine bina edildiği” şeydir. Dolayısıyla asl, kendisine ihtiyaç duyulan, *fer'* ise kendisi muhtaç olan şey olarak anlaşılır.¹⁴

İslâm hukukunun amelî-tatbikî bölümünü ve miras hukukunda alt soy hısımları ifade eden *fürû* terimi, doktrinde ağırlık kazanmış ve fakihler tarafından genel kabul görmüş usûl kuralları ve küllî kaideler asıl, onların uzantısı veya uygulaması sayılan cüz'î meseleler ve hükümler ise *fer'* olarak adlandırılır.¹⁵

III. Aslîlik ve Fer'îlik Açısından Kelâm-Fıkıh İlişkisi

Kelâm ve fıkıh ilimlerinin ikisi de, insana ait olan fiillerden farklı şekillerde bahseder. Kelâmcı, fiillerin araz olmaları, bir mahalde bulunmaları, cevherden ayrı varlık olmaları, hareket veya sükûn halinde bulunmaları gibi akılla idrâk edilen yönlerini ele alır. Fıkıhçı ise, mükellefin fiillerinden yola çıkarak bu fiillerin ilâhî hitaptaki karşılığını bularak bunların vâcib, haram, mübâh, mekrûh veya mendûb olduğunu belirtir. Fıkıhçı, usûlcünün belirlediği delillerden ve bu delillerin hangi yollarla neye delalet ettiklerinden yola çıkarak hükümler ortaya koyar.

Dolayısıyla deliller de, o delillerden ortaya çıkarılan hükümler de esas itibarıyla Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Peygamberin sözünün doğruluğu, hüccet oluşunu ise kelâm ilmi tespit eder. Kelâm ilminde ortaya konan bu temel ilkeleri, fıkıh ilminin sorgulamadan kabul ettiğini söylemek mümkündür.¹⁶

Kelâm ilminin “külli bir ilim” olduğunu söyleyen İmâm Gazzâlî kelâmcının en genel şey, yani var olandan (mevcûd) bahsettiğini, daha sonra da var olanı kadîm (öncesiz) ve hâdis (sonradan) olan diye kısımlara ayırdığını görmekteyiz. Bu ayrımı muhdes “cevher ve araz” şeklinde; arazla alâkalı olanı da kendisinde var olması şart

¹³ Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 176.

¹⁴ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *a.g.e.*, s. 325.

¹⁵ Ahmet Akgündüz, *DİA*, “FÜRÛ”, XIII, 249; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 189.

¹⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 5-7; Bulak 1325; Şükrü Özen, “Ebû Hanîfe'nin Usûl ve Fûrû Anlayışının Kelâmî Temelleri”, *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri II*, Bursa 2003, II, 113.

olan hayat, ilim, irâde, kudret, işitme ve görmenin şart olduğu araz, renk, koku ve tat gibi bu şartlara ihtiyacı olmayan araz diye sürdüğünü söyler. Cevher hakkında ise hayvan, bitki ve cansız diye üç ayrı hususun olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Gazzâlî bu tasnifine devam ederek, kelâmcının kadîmin çoğalmadığını, sonradan var olanlar gibi kısımlara ayrılmadığını, onun tek olması ve kendisi için zorunlu (vâcib) olan vasıflarla, imkânsız işlerle ve mümkün (câiz) hükümlerle, sonradan olan şeylerden ayrılması gerektiğini açıklayarak, kadîm ile câiz, vâcib ve muhâl (imkânsız) arasında da farklılıklar olduğunu söyler.¹⁸

Bu aşamadan sonra ise Gazzâlî, artık kelâmcının işinin bittiğini söyler. Çünkü kelâmcı, inceleme ve araştırmalarına öncelikle en genelden yani mevcûddan başlayarak detaya doğru iner. Bu detaylarda kelâmcı kitap, sünnet ve Peygamber'in doğruluğunu ispatlayan ilkeleri ortaya koymuştur. Bu noktadan sonra müfessir, muhaddis, fakîh ve usûlcü kendi inceleme alanlarına giren kısımları ele alıp onların tefsiriyle, sübûtuyla, vücûb, hazr (haram ve yasak) ve ibâha yönlerinden şer'in hitâbına nisbetiyle, hükme delâlet yönüyle uğraşırlar.

Fakîhin, usûlcünün inceleme ve araştırmasından sonra hüküm çıkarma işi, netice itibariyle Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri çerçevesinde cereyan eder. Kitap ise Hz. Peygamber'den işitildiği ve icmâda onun sözüyle sâbit olduğuna göre, deliller ve onlardan çıkan hükümler kitap, sünnet ve icmâ'dan ibarettir. Hz. Peygamber'in sözünün doğruluğu ve hüccet oluşu ise kelâm ilmi ile kanıtlanır. Böylece kelâm ilmi, bütün ilimlerin ilkelerini (*mebâdi*) isbat etme görevini yüklenmiş demektir.¹⁹

Gazzâlî'nin kelâm-fıkıh ilişkisini ve bu ilişkinin ne denli birbirinin tamamlayıcısı olduğunu, yukarıda zikrettiğimiz hususlara ilaveten kelâm ilminin “**eşrefü'l-ulûm**” olduğunu söylemesinden de anlamak mümkündür. Biz burada hiyerarşik üstünlük meselesinden çok, kelâmın fıkıh ile olan ilişkisine “aslîlik-fer'îlik” açısından bakmaya çalışacağız.

Bunun tesbitinden sonra söz konusu ilişkinin birbirini tamamlama açısından ise dikeylik ve yataylık kavramlarını ele alarak meseleye bu yönüyle de bakmaya çalışacağız.

Gazzâlî'nin de belirttiği gibi kelâm ilmi, “küllî ilim” olma yönüyle diğer ilimleri içine almıştır. Diğer ilimlerin, bu küllün cüz'leri olması bakımından burada onlarla kelâm ilmi arasında bir yataylıktan yani paralellikten bahsedilemez. Çünkü paralellikte farklı yollardan gidiş vardır. Doğuşları aynı olsa bile, şâyet iki ilim yatay yani paralel bir şekilde ise, bu konum ve durum onların farklı yoldan gittikleri

¹⁷ Gazzâlî, *a.g.e.*, 5-6.

¹⁸ Gazzâlî, *a.g.e.*, 5-6.

¹⁹ Gazzâlî, *a.g.e.*, 5-7.

anlamına gelir. Paralellik kavramı sözlük anlamında; “yanyana ve birbirini kesmeden, birbirine bitişmeden uzayıp giden şeyler”²⁰ demektir. Aynı kavramı, sosyolojik açıdan akrabalık bağlamında kullandığımız zaman, meselâ aynı cinsiyetten ebeveynlere sahip amca veya teyze çocukları için “paralel kuzen” ifadesinin kullanıldığını görürüz.²¹

Bu örnekten yola çıkarak “kelâm-usûl-i fıkıh ilişkisi” için şunu söylemek mümkündür: Her ikisinin doğuşu aynı disiplinden (fıkıh) olmakla beraber veya aynı asıl’dan gelmekle beraber bunlar birbirine paralel olarak değil, dikey olarak devam etmişlerdir. Çünkü külden cüz’e doğru gidişin, “dikey gidiş” olduğu bilinmektedir. Burada “dikey” kelimesini sözlük anlamında kullandığımız zaman, meramımızı tam olarak ifade edemeyebiliriz. Dikeyin sözlük manası, “başka bir doğru ile kesiştiğinde onunla birlikte dik açı oluşturan” demektir.²² Ancak bu kelimeyi, sosyolojik anlamda ele alırsak konuyu biraz daha anlaşılır olarak ifade etmek mümkündür. Meselâ “dikey geçiş” ifadesi, “temeli iki yıllık bir yüksek okuldan onun tamamlayıcısı olarak dört yıllık bir okula devam etmek” olarak anlaşılır.²³ Bu kavrama ölçek ya da finans ekonomilerini verimli hâle getirmek amacıyla, eskiden birbirinden ayrı olan firma veya işletmenin üretim süreçlerini birbirine bağlama eğilimini karşılayan bir terim olarak mana verildiğini görebiliriz.²⁴

Bu kavramlara ait tanımların hepsini göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir sonuç çıkarmamız mümkündür: Bizim için Temel İslâmî İlimlerin gayesi bir olup, birbirine nispeti farklı olsa da bu farklılık onların “birbirinden kopuk olması” anlamına gelmemektedir. Kısacası kelâm-fıkıh arasında paralel bir ilişkinin olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü paralel ilişkiyi İnsan ve Toplum Bilimleri; “farklı kültürlere sahip toplumların ve milletlerin birbirinden bağımsız bir biçimde, fakat aynı zamanda birbirlerine paralel (eşzamanlı), aynı tempoda, aynı seviyede sosyal gelişmelerini sağlayanlar” diye tanımlar.²⁵ Ancak, kelâm-fıkıh ilişkisinde eşzamanlı bir gelişme olduğu inkâr edilemez. Bununla beraber bunların birbirinden farklı ve ayrı birer enstrüman da değildir. Ayrıca biz, bu ilişkinin dikey olduğunu söylerken, dikey ilişki insan ve toplum bilimlerinin ifade ettiği gibi yukarıdan aşağıya doğru olduğu zaman gerileme; aşağıdan yukarıya olduğu zaman ilerleme, yükselme şeklinde değildir.²⁶ Aksine burada, yukarıdan aşağıya inildikçe gerileme yerine ilim dallarının birbirinden kuvvet alarak teferruatta genişledikleri

²⁰ Türk Dil Kurumu, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, “Paralel”, Ankara 2005, III, 2259.

²¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, “Paralel” (çev. Osman Akınhay – Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.

²² Türk Dil Kurumu, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, “Dikey”, Ankara 2005, s.652.

²³ Türk Dil Kurumu, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, “Dikey”, Ankara 2005, s. 652.

²⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, “Endüstriyel Entegrasyon”.

²⁵ Ali Seyyâr, “Paralelizm”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, Değişim Yayınları, 2007.

²⁶ Ali Seyyâr, *a.g.e.*, “Sosyal Hareketlilik Türleri”.

görülmektedir. Kelâm ilminin, diğer ilimlerin ilkelerini belirleyen bir rol üstlendiği ve bu rolün de küllilik-cüz'îlik şeklinde bir ilişki şeklinde olduğu unutulmamalıdır. Bu da “kül ile cüz birbirinden neş'et eder ve bunlar birbirinin tamamlayıcısı olan kavramlardır” anlamına gelir. Bundan dolayı bu iki disiplinin ilişkisine bu açıdan bakarak söz konusu ilişkinin bir **asıl-fer'** veya **zât-sıfat** ilişkisi şeklinde olduğunu söylemek mümkündür.

Yine asıl ve fer' kavramları üzerinden giderek Kur'an-ı Kerim'den şu örneği verebiliriz: Asıl kelimesi, sözlük anlamı itibariyle “dayanış, bina ediliş, her şeyin alt kısmı, üzerine oturduğu temel; “dip” ve “kök” anlamlarına gelmektedir.²⁷ Asıl ve fer' kavramlarının yer aldığı, Kur'an-ı Kerim'deki “Düşünün bir kere, Allah ne güzel bir misal veriyor: Güzel söz; kökü yerde dalları göğe yükselmiş güzel bir ağaca benzer. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyve verir. İşte Allah insanların ders çıkarmaları için böyle misaller veriyor.” âyetinden²⁸ esinlenerek, gelenekte ağaç benzetmesiyle şöyle bir İslâm tarifi yapılır: “İslâm, kökleri ile sapaşğlam zemine tutunmuş, gövdesi yükselmiş, dalları göğe doğru uzanmış, ulu güzel bir ağaç gibidir. Bu ağacın kökleri inançlarımız; gövdesi temel kabullerimiz, ilke ve esaslarımız, dalları ve bunlara bağılı olarak yapıp ettiklerimiz; meyvesi ise erdemlerimiz olmaktadır”.²⁹

Meseleyi biraz daha açıklamak gerekirse şu şekilde izah etmek mümkündür. Bunların tamamı bir bütün olup birbirlerinden ayrılması mümkün değildir. Böylece bu bütün ilmin konusu olunca ve insanlar bu bütünü anlamaya, kavramaya ve nesilden nesile aktarıp öğretme yoluna gidince ilk önceleri bu bütünü anlama çabası olan **fıkıh**, bidâyetten itibaren giderek zenginleşmiş bunun sonucunda ise bölünmeye başlamış ve zamanla farklı ilimler ortaya çıkmıştır. Ağacın tamamına hayat veren kökler nasıl gövdeyi toprağa bağılıyor ve oradan almış olduğu besinlerle bütün ağacı besliyorsa bizde inançlarımızla Allah'a bağılıyoruz ve ondan aldığımız güç sayesinde hayatımızın her anını canlı tutabiliyoruz. Bahsetmiş olduğumuz ayrışma sonucunda misalimizdeki köklere karşılık gelen inançlarımızın öğretilmesi **Akâid** ilminin, bu ilmin savunulması ise **kelâm** ilminin konusu olmuştur. Tarihi süreç içerisinde bu iki ilmin konusu birleştirilerek günümüzde kelâm adı altında birlikte ele alınmaktadır.

Ağacın gövdesi ise, fikhın esasları anlamında usûle tekabül etmektedir. Dalları ise gündelik yaşantımızda ortaya çıkan bütün fiil ve davranışlarımızı temsil etmekte olup bunların da fûrû-ı fıkha tekabül ettiğini söyleyebiliriz.³⁰ Fûrû-ı fıkha

²⁷ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 78-79; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 864; Mütercim Âsım Efendi, *el-Kâmûs Tercemesi*, II, 130; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 80.

²⁸ İbrahim 14/24-25.

²⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, s. 23-24.

³⁰ Mehmet Erdoğan, a.g.e. , s.23-24.

tekabül eden bu hususlarda Fakîh devreye girer ve mükellefîn fillerini konu edinip bu fiillerin ilâhî hitapla ilişkisini kurarak bunların vâcib, haram, mekrûh, mendûb ve mübâh olan hükümlerden hangi kategoriye girdiğini beyan etmeye çalışır.

Konumuzu aslîlik ve fer'îlik açısından şöyle formüle edebiliriz: Kelâm ilmi fıkıh ve diğer ilimlere göre asl, fıkıh ilminin ise usûl-i fıkha göre asıl olduğunu söylemek mümkündür. Örneğimizi devam ettirecek olursak, bu ağacın meyveleri de o bütünün nihâf amacı olup esas gayeyi oluşturmaktadır. Kanaatimizce uygulamada böyle bir ayırım mümkün olmamakla beraber, zihnî bir ayırım olarak kabul edilmesi mümkündür.

Kelâm ilminin asıl olması konusunda İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân* adlı usûl-i fıkha dair yazmış olduğu eserde şöyle bir tarif dikkatimizi çekmektedir. "Usûl-i fıkıhı öğrenmek için bu ilimde yeterli bir bilgiye sahip olma yanında, kastedilen hakikatlere vâkıf olmak için usûl-i fıkıhın istimdâd ettiği (yararlandığı) ilimlerden de faydalanıp ve onlar hakkında yeterli mâlûmâta sahip olmak gerekir. Bunların başında da kelâm ilmi gelmektedir. Bundan maksat, âlemi kısımlarıyla, hakikatiyle, hâdis olup olmamasıyla, onu yaratanı ve yaratanın sıfatlarıyla, nübüvveti, mücizeyi, mümkün ve mümteni' olanları bilmek gerekir."³¹ Bu tarifte kelâmın usûl-i fıkha göre asıl olduğundan bahsedilmekle beraber biz biliyoruz ki fıkıhta usûl-i fıkha göre asıldır dolayısıyla kelâm fıkha göre de asıldır. Bu ifadeden onun **asla** dikkat çektiğini ve bununla da kelâm ilmini kasdettiğini anlamak mümkündür.

Asl'ın çoğulu olan usûl, ayrıca "bir şeyin yerleşip sâbit ve kuvvetli olması; isabetli ve sağlam olması" mânalarındaki "asâlet" kökünden türediği ve "temel, kök" anlamına geldiği bilinmektedir. Bu kelime dinî terminolojide; "dinî hükümlerin temelleri ve dinî hayatın dayandığı ana kurallar" demektir.³² Biz de bu yazımızda buradan yola çıkarak kelâm ilminin aslîlik yönüne vurgu yapıp bu iki disiplin arasındaki ilişkiye bu açıdan bakmayı sağlamaktır. Dinin temel ilke ve hükümlerine (ahkâm-ı asliyye) dayanan kelâm ilmine de bu yüzden **usûlü'd-dîn**, bunun üzerine bina edilen ilme de (ahkâm-ı fer'îyye) **fürû** ilmi denilmiştir.³³

Konumuzu daha nesnel bir şekilde ortaya koyacak olursak şöyle bir misalle izah etmek yerinde olacaktır. Bir meyve ağacını düşünelim, onun dalının ucundaki bir cevizi ele alacak olursak bu meyvenin içindeki öz nasıl meydana gelmiştir? En iç tarafta bir zarla, onun dışında onu koruyan daha sert bir kabukla, onun dışında yeşil yumuşak aynı zamanda koruyucu bir yastıkla dala tutunuyor, dal gövdeye, gövde köklere uzanıyor ve kökler topraktan almış olduğu gıdaları en uçtaki dalların ucuna

³¹ Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, (nşr, Salâh b. Avîdah), Darü'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1997, I, 7.

³² Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 325.

³³ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *a.g.e.*, s. 325.

kadar ulaştırıyor, güneşlede fotosentezi gerçekleştiren ağacımız bütün bu olayların neticesinde asıl besin değeri olan cevizin özü oluşuyor. Böyle bir zorunlu durum ortada iken bu oluşumu birbirinden ayırmanın imkânı var mı? Böyle bir ayırımın olamayacağı izahıtan varestedir. Bizim meyve olsun onu besleyen, zar, kabuk, dal ve gövde olsun bunları ancak zihnimizde ayırma imkânımız var gerçekte böyle bir ayırım yoktur. İşte kelâm ve fıkıh arasındaki ilişki de bunun gibi olup gerçekte bir ayırım yoktur.³⁴

Aslîlik ve fer'îlik açısından bu iki ilim dalı arasındaki ilişki hakkında şunu söyleyebiliriz: Kelâmın İslâmî ilimler için aslîliğini göz önünde bulunduracak olursak, kelâm ilmi öğrenilmeden fıkıh veya usûl-i fıkıh öğrenmeye çalışmanın eksik olduğu, hattâ beyhûde bir çaba olduğu dillendirilmiştir. Bu konuda Nasîrüddîn et-Tûsî (ö. 672/1274), dinî ilimlerin esasının “usûlü'd-dîn” ilmi olduğunu, meselelerinin yakîn üzere bulunduğunu, bu ilim olmadan fıkıh ve usûl-i fıkıh gibi ilimlerle meşgul olmanın yetersiz kalacağını, çünkü diğer bütün ilimlerden önce kelâmın öğrenilmesi gerektiğini, böyle yapmayı kelâmı iyice öğrenmeden diğer ilimlere yönelenlerin, bu ilimlerin dayandığı esaslar hususunda mukallid olacakları için temelsiz bina kuranlara benzediklerini söylemektedir.³⁵ Hilmi Ziya Ülken'in deyişiyle “fıkıh, tam bir sistemdir ve bu sistem kelâma istinâd eder. Kelâmın sırf metafizik mahiyetteki prensiplerinin cemiyet felsefesi halini alması demektir. Zâten fakihlerin her biri, büyük kelâm doktrinlerinden birine bağlıdır”.³⁶

Sonuç

Hiz. Peygamber ve sahâbe dönemi dediğimiz ilk dönemde kelâm dahil diğer bütün dinî ilimler fıkıh kavramı içerisinde mündemiçti. Bu dönemde Kur'an pek çok yerde “fıkıh” terimini “anlayış” olarak sözlük anlamında kullanmıştır. Dolayısıyla “fıkıh” terimi sadece hukukî anlamda olmayıp İslâm'ın itikâdî, siyâsî, iktisâdî ve hukukî alanlarının tamamını kuşatan çok geniş bir anlama sahiptir.

Kelâm ve fıkıhın daha sonraki dönemlerde ayrışmasından dolayı, kelâmın İslâm inanç esaslarını oluşturup ve bu esasları savunup ispat etme görevini üstlendiğini görmekteyiz. Fıkıh ise amelî hükümler konusunu üstlenip fûrûat kulvarına girmiştir. Böylece kelâmın İslâm'ın itikâdî esaslarından bahsetmesi onu dinî ilimler alanında asıl, fıkıhın ise amelî hükümler konusunu merkezine oturtması onu dinî ilimler alanında fer' kılmasıdır.

³⁴ Daha geniş bilgi ve örnekler için bk. Mehmet Erdoğan, a.g.e. , s. 23-26.

³⁵ Nasîrüddîn Tûsî, *Telhîsü'l-Muhassal* (nşr. Abdullah Nûrânî), Tahran 1359, s. 1.

³⁶ Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi (Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş)*, İstanbul 2005, s. 63.

Bu durum kelâm ve fıkıh ilmi arasındaki aslîlik ve fer'îlik ilişkisi yanında bir nevi küllîlik ve cüzîlik ilişkisini de ortaya çıkarmıştır. Cüz'ün külle ait olması, küllün ise cüzlerden oluştuğu bilinen bir gerçektir. Kül ve cüz'ün ise bir bütünü oluşturduğu izahtan vârestedir. İnsanoğlu ise yaratılışının üzerine bina edilen fitratındaki kanunlar gereği varlığını, yaşamını, inanç ve dűřüncelerini hep bir asla dayandırma gayreti içinde olup ve inandığı, yaşamaya çalıştığı dini için de bir asıl arayışı içinde olmuştur. İşte bu aslın kolları ve dalları olan fer'lerden biri de fıkıhtır. Böylece bu bütünlüğün bozulmaması ne kadar elzem ise kelâm ve ilmi arasındaki ilişki de bu esaslar üzerine bina edilerek devam etmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Akgündüz, *DİA*, “FÜRÛ”, XIII, İstanbul 1996.
 Ahmet Özel, “Asıl”, *DİA*, III, İstanbul 1991.
 Ali Seyyâr, “Paralelizm”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, Değişim Yayınları, 2007.
 Ali Seyyâr, *a.g.e.*, “Sosyal Hareketlilik Türleri”.
 Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010.
 Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, (nşr, Salâh b. Avîdah), Darü'l Kütübî'l İlmiye, Beyrut 1997.
 Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Heyet), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006.
 Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrût 1993.
 Gazzâlî, Ebû Hamid, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, Bulak 1325.
 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, “Endüstriyel Entegrasyon”.
 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, “Paralel” (çev. Osman Akınay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
 Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989.
 Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Dűřüncesi (Türk Dűřüncesi Tarihi Arařtırmalarına Giriř)*, İstanbul 2005.
 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrût 1997.
 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, İstanbul 2009.
 Nasîrüddin Tûsî, *Telhîsü'l-Muhassal* (nşr. Abdullah Nûrânî), Tahran 1359.
 Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, yy.ts.
 Seyyid Bey, *Usûl-i fıkıh Dersleri*, İstanbul 1328.
 řaban Ali Dűzgün, (Editör), *Kelâm EL Kitabı*, Ankara 2013.
 şerafeddin Gölçük, *Kelâm Tarihi*, İstanbul 2000.

Şükrü Özen, “Ebû Hanîfe’nin Usûl ve Fürû Anlayışının Kelâmî Temelleri”, *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri II*, Bursa 2003.

Türk Dil Kurumu, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, “Dikey”, Ankara 2005.

Türk Dil Kurumu, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, “Paralel”, Ankara 2005, III.

Zekiyyüddîn Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990

Kelam Araştırmaları
www.kelam.org
kelam@kelam.org

KELAM ARAŐTIRMALARI 13:1 (2015), SS. 411- 422.